

ADATOK ÉS FELTEVÉSEK THEOPHYLAKTOS SIMOKATTÉS
PÁLYAFUTÁSÁRÓL

A theophylaktosi életút biztosnak tekinthető momentumait röviden a következőkben foglalhatjuk össze. Egyértelmű, hogy az író szűkebb hazája Egyiptom volt. Történeti művében maga vall arról, hogy a Nílus országából „származott el”,¹ s „egyiptomi származásúnak” mondja Simokattést a IX. századi humanista, Photios is Bibliothékájének 65. kódexében, amely a theophylaktosi történeti mű kivonatát és méltatását adja.² Egyiptomnak, azon belül is főleg Alexandriának beható ismerete, s az ott történtek iránti érdeklődése történeti művének egész sor részletében megfigyelhető. A Nílus-áradás különböző magyarázatait adó exkurzusa értekezéssé növi ki magát.³ A szerző külön fejezetet szentel egy a Nílusban felbukkanó emberformájú csodalénypárnak, amelyet, mint Theophylaktos mondja, Ménas egyiptomi helytartó is megszemlélt.⁴ Elmondja, hogy Alexandriában természetfeletti módon már a hivatalos híradás előtt tudomást szereztek Maurikios császár 602 november 27-én Konstantinápoly közelében bekövetkezett tragikus bukásáról és pusztulásáról.⁵ Ez utóbbi elbeszélésben az alexandriai élet néhány specifikus vonását úgy említi a szerző, mint a város meghitt ismerője,⁶ s az Egyiptom iránti előszeretettel egy sor más theophylaktosi helyen is megnyilvánul.⁷

Ugyancsak egyértelműen meghatározható az író származása, társadalmi helyzete. A Theophylaktos műveiben tükröződő rendkívül széles körű irodalmi tájékozottság⁸ és az írásmódját, stílusát jellemző retorikai készség nagyon alapos gyermek és ifjúkori tanulmányokra vall, olyan iskolázottságra, amely az adott korban csak jómódú család gyermekének juthatott osztályrészüln. S hogy valóban az egyiptomi görögség magasabb társadalmi régióihoz tartozhatott familiája, azt saját szavai közvetlenül is bizonyítják. Elmondja ugyanis, hogy Petros, aki Maurikios császár bukása idején (602) Egyiptom eparchia polgári kormányzója volt, rokonságban állott vele.⁹ S magának Theophylaktosnak a hivatali arisztokráciához való tartozását mutatja, hogy Photiosnál¹⁰ és a Bíborbanszületett Konstantin rendeletére készült Excerpta de

¹ Theophylacti Simocattae Historiae VII 16, 10. Ed. C. de BOOR. Editionem correctionem curavit explicationibusque recentioribus adornavit P. WIRTH. Stuttgart 1972, p. 275.

² Photius, Bibliothèque. Texte établi et traduit par R. HENRY, Paris 1959, t. I., p. 79.

³ Hist. VII 17, 1—45 p. 275—283.

⁴ Hist. VII 16, 1—4, 8; 17, 46 p. 273—274, 283.

⁵ Hist. VIII 13, 7—15 p. 309—311.

⁶ Hist. VIII 13, 9—11 p. 310.

⁷ Pl. Hist. II 14, 7; IV 16, 12; VI 11, 10—15; VII 16, 11; ld. még Hist. IV 16,9 és Questioni naturalí. A cura di L. MASSA POSITANO, Napoli 1965, p. 32,1—33,11.

⁸ Ld. OLAJOS T., Theophylaktos Simokattés, a történetíró (Gépírt kandidátusi disszertáció), Szeged 1977, p. 31—84.

⁹ Hist. VIII 13,12—13.

¹⁰ Bibliothèque t. I., p. 79.

legationibus szövegében¹¹ történetírónk az antigrapheus és az eparchos rang viselőjeként szerepel. E két rangmegjelölés helyreállítható Theophylaktos neve mellett történeti műve kéziratában is a megcsonkult szöveg kiegészítésével.¹² Az antigrapheus (magister scrinii) és az eparchos (praefectus) helyét a hivatali hierarchiában jól ismerjük. A korabeli analógiák alapján biztos, hogy Simokattés antigrapheus tisztsége komoly rangot és megbecsülést jelentett a császár környezetében. Az antigrapheusénál is magasabb tisztséget jelent az eparchosé, amely, egyéb jelentések mellett, a latin praefectus görög visszaadása. A korabeli források alapján az eparchos a praefectus praetorio,¹³ a praefectus urbi¹⁴ tisztségviselőjét, illetve egyes provinciák helytartóját¹⁵ egyaránt jelöli. Sőt olykor csupán tényleges hatalom és funkció nélküli cím, mint a VI. század végén alkotó Euagrios esetében, aki, úgy látszik, írói érdemekért kapta meg Maurikios császártól az eparchosi címet.¹⁶ Az eparchos szónak a fent említett négy jelentése közül melyik jön számba Theophylaktos esetében? Ez már a feltevések sorába tartozik. Bár nem zárható ki, hogy tényleges eparchosi szolgálatot teljesített historikusunk, a legnagyobb valószínűség mégis amellett szól, hogy az egyháztörténetíró Eugarioshoz hasonlóan ő is csak a címet nyerte el, s talán ő is irodalmi érdemekért.¹⁷ A praefectus praetorio, a praefectus urbi, vagy akár egyes tartományok kormányzói elég jelentős személyiségek voltak, így nehezen képzelhető el, hogy a forrásokban még nem nagyon szegény hérakleioisi korból (610—641)¹⁸ egyetlen híradás sem maradt volna fenn, amely historikusunkat e három rang valamelyikének a betöltőjeként említené.

Theophylaktos irodalmi tevékenységének sokoldalúságát jól mutatják ránk maradt művei. A paradoxográfia műfajához tartozó s a középkorban nagy olvasottságnak örvendő s többnyire a *Quaestiones physicae* latin címen idézett dialógus,¹⁹ amely húsz meglepő, furcsa természeti jelenségnek, illetve hiedelemnek a megbeszélését adja, még írói szárnypróbálgatás, iskolai stílusgyakorlat lehet. Erre vall, hogy a bevezetésben világosan megmondja a szerző, hogy tanárai előtt deklamál, s rajtuk kívül a tanulni vágyó diákok gyülekezete a közönsége, s a győzelem, amire vágyik, bizonyára iskolai versenyen várt siker.²⁰ A klasszikus pogány műveltség talaján fogant Quaes-

¹¹ Ed. C. de BOOR, Berolini 1903, p. 221, 447.

¹² Theophylacti Simocatae Historiae ed. C. de BOOR, praef. p. VII; vö. Etymol. Gudenum s. v. Blachernai, valamint Quaestiones physicae ed. L. Massa POSITANO p. 7.

¹³ Ld. pl. Th. S. Hist. VIII 1,3; 9, 6.

¹⁴ L. BRÉHIER, Les institutions de l'Empire byzantin, Paris 1970, p. 153—56.

¹⁵ Ezt a címet viselte pl. historikusunk rokona, Petros (Th. S. Hist. VIII 13, 12) és annak hivatali elődje az alexandriai helytartói tisztségben, Ménas (Th. S. Hist. VII 16,1).

¹⁶ The Ecclesiastical History of Evagrius. Edited by J. BIDEZ—L. PARMENTIER, London 1898, p. 241,2. —K. KRUMBACHER, Geschichte der byzantinischen Litteratur², München 1897, p. 245.

¹⁷ Hogy az eparchos (praefectus) tisztség nem egyszer sajátosan értelmiségi tevékenységet folytató férfiaknak jutott osztályrészül, erre érdekes példa Zacharias udvari orvos esete (Menandr. fr. 54: Excerpta de legationibus ed. C. de BOOR, Berolini 1903, p. 211,19—20). Persze Zachariast azért tágabb értelemben vett közéleti feladatokkal is megbízták, például Perzsiában több ízben járt követ-ség tagjaként vagy vezetőjeként (Menandr. fr. 37, 38, 39, 40, 46, 47, 50, 54, 55, 60).

¹⁸ Írónk közéleti és részben irodalmi tevékenysége Hérakleiois korához kapcsolódik; vö. lejjebb p. 5, 7—10.

¹⁹ Theofilatto Simocata, Questioni naturali a cura di L. Massa POSITANO, Napoli 1965.

²⁰ Questioni naturali praef. p. 7,9—10; II praef. p. 26,7; praef. p. 8,9. A passzusok figyelmes olvasása, főleg a „didaskaloi” megszólítás mutatja, hogy H. USENERNEK (Der heilige Tychon, Leipzig 1907, p. 75—77) van igaza, aki iskolai hallgatóság (tanárok és diáktársak) előtt elmondott alkotást lát a Quaestiones physicae-ben, nem pedig az alexandriai iskolából immár kilépett és bizánci irodalmi körökben ujoncként bemutatkozó fiatal ember írását. Az utóbbi megalapozatlannak látszó álláspontot képviseli O. VEH (Untersuchungen zu dem byzantinischen Historiker Theophylaktos Simokattes: Wissenschaftliche Beilage zum Jahresbericht 1956/57 des Humanistischen Gymnasiums, Fürth in Bayern 1957, p. 7).

tiones physicae ellenpontja Simokattés életművében az egyszerűség kedvéért *Dialogus de praedestinatione* latin címen citálható teológiai tárgyú írása,²¹ amely — ha a szereplők beszédében fel-feltűnnek is antik irodalmi reminiscenciák²² — a keresztény szent iratokban és az egyházatyák írásaiban való széles körű tájékozottságról tesz tanúbizonyságot.²³ Megint más műfajt képvisel az *Epistolae ethicae rusticae et amatoriae*²⁴ címen idézett s az antik bölcsélet illetve életművészet sablonjait visszhangzó írás. Legjelentősebb műve kétségtelenül a *Historiae* (Oikumeniké historia)²⁵ nyolc könyve, amelyben a szerző Maurikios császár uralkodását (582—602) dolgozza fel mintegy tudatos folytatásaként Menandros Protéktór 558—582 közötti korszakot tárgyaló történeti monográfiájának.²⁶

Hogy mikor született és mikor halt meg Theophylaktos, nem tudjuk. A *Dialogus Philosophiae et Historiae* című írásában²⁷ a historikus ujjongva köszönti a Phókas (602—610) zsarnokságát megdőntő Hérakleios császár (610—641) uralmát,²⁸ s szinte dicshimnuszt zeng Sergios konstantinápolyi patriarcha (610—638) politikájáról.²⁹ Történeti művében, ha áttételesebben is, szintén érezhető, hogy a historikus Hérakleios politikáját szolgálja történetírói eszközökkel, amikor a Phókas által kegyetlenül meggyilkolt Maurikios uralkodásának (582—602) történetét írja meg.³⁰ A mű keletkezésének és egyben az író életidejének meghatározása szempontjából fontos, hogy a szerző az általa tárgyalt korszakból kitekintve utal egy 627 táján történt eseményre,³¹ II. Chosroés halálára (628),³² illetve Hérakleios császár perzsa háborújának dicsőséges befejezésére (629—630).³³ Így a történeti mű megírásának és Theophylaktos halálának *terminus post quem*-je 630.³⁴ S ezzel a tényszerű adatok sorának végére értünk.

Vannak, akik a *Quaestiones physicae* néhány helyéből arra következtetnek, hogy Simokattés Athénben, illetve a szűkebb értelemben vett Hellasban folytatta

²¹ L. G. WESTERINK, *Theophylactus Simocates on Predestination: Studi filologici e storici in onore di Vittorio de Falco*, Napoli 1971, p. 535—551; Ch. GARTON, *Theophylact on Predestination: a First Translation: Greek, Roman and Byz. Studies* 14 (1973) p. 83—102; Ch. ASTRUC, *Une fausse attribution réparée: Travaux et Mémoires* 5 (1973) p. 357—361.

²² Pl. homérosi, sophoklési reminiscenciák; ld. I 46—47 p. 540 ed. WESTERINK, I 73—74 p. 541, I 75—76 p. 541, I 76—77 és III 120—121 p. 541, 551.

²³ Ch. GARTON, id. mű p. 87—88; OLAJOS T., *Theophylaktos Simokattés, a történetíró* (Gépiert kandidátusi disszertáció), Szeged 1977, p. 7, 76—85.

²⁴ *Epistolographi Graeci rec. R. HERCHER*, Parisiis 1871, p. 764—786; *Theophylacti Simocatae Quaestiones physicas et epistolae recensuit Io. Fr. BOISSONADE*, Parisiis 1835.

²⁵ Ld. az 1. jegyzetet.

²⁶ Vö. OLAJOS T., *Theophylaktos Simokattés és történetíró elődje, Menandros Protéktór: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica LXVI*, Szeged 1979, p. 3—17.

²⁷ *Theophylacti Simocatae Historiae. Ed. C. de BOOR*, p. 20—22.

²⁸ C. 6—7 p. 20—21. vö. c. 4—5.

²⁹ C. 7—11 p. 21.

³⁰ Részletesen tárgyalja OLAJOS T., *Theophylaktos Simokattés, a történetíró* (Gépiert kandidátusi disszertáció), Szeged 1977, p. 21—29.

³¹ Th. S. Hist. VIII 12,12. A Razatésszel vívott harcokat és győzelmet 627 decemberére vagy 628 januárjára teszi a modern tudomány; ld. pl. A. N. STRATOS, *Byzantium in the Seventh Century I.*, Amsterdam 1968, p. 210—213; Ju. KULAKOVSKIJ, *Istorija Vizantii III.*, London 1973 (Repr.), p. 95—98.

³² Hist. VIII 12,13. Ld. pl. A. N. STRATOS, i. m. p. 223—229.

³³ Ld. pl. A. N. STRATOS, i. m. p. 223—252.

³⁴ Talán ennél is későbbre utal egy másik passzus (V 15,5—7), ahol történetírónk Chosroésnek egy részben bizonyára ex-eventu jóslatát ismerteti. Ez arra a helyzetre céloz, amely Hérakleios győzelmes hadjáratai után alakult ki, amikor Bizánc diktálhatott a perzsáknak.

tanulmányait.³⁵ A fiatal Theophylaktos arról beszél itt,³⁶ hogy az imént tanult meg „attikai dalt” zengeni, s lejjebb azt mondja, hogy ami Hellasé, azt érzi magáénak ő és vele tanulótársai.³⁷ Alig lehet azonban kétség afelől, hogy Attika és Hellas említése itt jelképes és nem földrajzi értelmű. A klasszikus kultúrában és a legirodal-mibbnak számító attikai nyelvezetben való jártasság elsajátítására céloz ezzel szer-zőnk. Pontosan úgy jár el itt, mint a megszemélyesített Philosophia és Historia párbeszédében,³⁸ ahol Maurikios bizánci császárt athéni Sókratésként említi, s az őt meggyilkoló Phokas idejét úgy jellemzi, hogy akkoriban mind a Filozófia, mind a Tör-ténelem száműzve volt a császár csarnokából, „nem léphetett Attika földjére”. Csak a Phókast megbuktató Hérakleios császár védőszárnya alatt foghat ismét „attikai” zengeményekbe a Filozófia hosszú némaság után.³⁹ Theophylaktos tehát „attikai” műveltségét valószínűleg szülőföldjén, Alexandriában szerezte. Mindenesetre művei-nek prózaritmus (a daktilikus kolonvég gyakorisága) messzemenő egyezést mutat az alexandriai iskolából kikerült egykoru írókéval, mint pl. Eulogios alexandriai patriarcha (580—607) s utódja Ióannés Eleémón (602—618) vagy Sóphtonios jeruzsalemi patriarcha (634—638).⁴⁰

Theophylaktos műveltsége valóban rendkívül széles körű volt, azt azonban, hogy orientális nyelvek (szír, perzsa, türk) ismeretére is kiterjedt volna — egyes modern munkákban ugyanis ezt olvassuk⁴¹ — teljes bizonyossággal nem állíthatjuk⁴². Theophylaktos kiadósabban használt forrásait szorosan követi, de ugyanakkor mélyen hallgat arról, hogy kit idéz.⁴³ Ilyen formán a *Historiae* III 18,6-ban szereplő egyes szám első személyű megfogalmazás („hallottam egy előkelő babiloni papi embertől...”) valószínűleg nem historikusunk perzsa nyelvtudására, hanem a főfor-rásául szolgáló Ióannés Epiphaneuséra⁴⁴ szolgálhat bizonyítékul. Így olvasmányaira mintsem élő nyelvtudására vezethető vissza, amikor itt-ott perzsa és avar nevek és szavak értelmét megadja.⁴⁵ Ugyanígy nem tekinthető feltétlenül a latin beszédkézség bizonyítékának az, hogy történetírónk egy-egy latin kifejezést megmagyaráz. E pasz-szusok⁴⁶ arról mindenesetre szinte bizonyossággal vallanak, hogy Theophylaktos kö-

³⁵ Z. V. UDALCOVA, *Idejno-političeskaja borba v rannej Vizantii*, Moszkva 1974, p. 276; N. V. FIGULEVSKAJA, *Vizantija i Iran na rubeže VI i VII vekov*, Leningrád 1946, p. 8; N. IORGA, *Médailles d'histoire littéraire byzantine: Byzantion 2* (1925) p. 247; RIVINUS és KIMENDOCIUS előszava: *Theophylacti Simocattae Quaestiones physicas et epistolae* rec. Io. Fr. BOISSONADE, Parisiis 1835, p. XXXI, XXXIV. UDALCOVA és FIGULEVSKAJA IORGÁT citálja, IORGA pedig egyáltalán nem utal forrására, amelyből ezt az állítását vette. Majdnem biztos azonban, hogy KIMENDOCIUSnak a későbbi kiadásokban is visszhangzó gondolatát tette magáévá.

³⁶ *Quaest. phys. praef.* p. 7,11 et 8,12 ed. L. Massa POSITANO.

³⁷ *Loc. cit.*

³⁸ C. 5 p. 20.

³⁹ C. 7 p. 21.

⁴⁰ H. USENER, *Der heilige Tychon*, Leipzig 1907, p. 61—75.

⁴¹ N. IORGA, *id. mű* p. 246; N. V. FIGULEVSKAJA, *id. m.* p. 8; ugyanő, *Feofilakt Simokáta, Istoriija*, Moszkva 1957, p. 18; Z. V. UDALCOVA, *id. mű* p. 278.

⁴² O. VEH (*id. m.* p. 5—6) lehetségesnek, de nem biztosnak tartja e nyelvek ismeretét.

⁴³ *Ld. pl. Hist. III 8,12—12,9* (vö. *Iohannes Epiphaniensis Historici Graeci minores ed. DINDORFIUS*, Lipsiae 1870, p. 376—382), *VII 17,3—45* (vö. *Diodorus Siculus, Bibliotheca historica I 37,3—41,10 p. 62—74 ed. F. VOGEL*, Lipsiae 1888), *II 11,4—8* (vö. *Aelianus, Varia historia III 1 p. 39—40 ed. M. R. DILTS*, Leipzig 1974 repr.), ahol historikusunk kiadósan használja és szorosan követi Ióannés Epiphaneust, *Diodóros Sikeliótést és Ailianost* anélkül, hogy erre utalna. Theophylaktos forráshasználatáról *ld. T. OLAJOS, Jean d'Epiphanie et les autres sources de l'Histoire Universelle de Théophylacte Simocatta*, Budapest Akadémiai Kiadó s. a.

⁴⁴ T. OLAJOS, *id. m.*

⁴⁵ *Pl. Hist. I 8,2—3; 8,5; 9,5—6; III 5,14; 6,9; 6,14; 18,12; IV 2,2; 6,10; VII 9,2.*

⁴⁶ *Hist. I 1,3; 4,6—7; 7,4; II 3,13; 4,1; 15,7—9; III 4,4; 11,4; 15,6; 18,12; IV 2,2; 15,2; VI 9,14; VII 3,3; 3,8; 15,7; VIII 1,3; 9,6; 12,8; 13,2.*

zónsége számára a latin idegen nyelv volt. S miután a bizánci birodalom polgárai önmagukat „rómaiaknak” nevezték, még ha egy szót sem beszéltek a rómaiak latin idiómájából, így abból a tényből, hogy Simokattés a latint többször „hazai”, „atyai” nyelvként jelöli,⁴⁷ aligha vonhatunk le messzemenő következtetéseket. Könnyen lehet, hogy a historikus a számára is idegen nyelvből vett szavaknál hajlik azok értelmének keresésére és megadására.⁴⁸

Simokattést a Suda lexikon (s. v. Simokattés)⁴⁹ a „poiétés” szóval illeti. M. Marković⁵⁰ feltételezi, hogy Egyiptomban, amely az alkimia fellegrára volt, írónk ezzel az áltudománnyal is megismerkedett, s hogy *Quaestiones physicae* című művét alkímista írásnak is tekinthetjük.⁵¹ Innen származhatott „poiétés” elnevezése, amely Bizáncban „alkímista”, „kémikus” jelentésben is ismeretes volt.⁵² A jugoszláv tudós feltevését azzal igyekszik alátámasztani, hogy Theophylaktos Hérakleios császár meghitt hívei közé tartozott, a császár pedig állítólag maga is írt könyvet az alkimiáról,⁵³ s az egyéb természettudományok mellett talán az alkimiához is értő Stephanost Alexandriából a császárvárosba hozta a konstantinápolyi egyetem professzorául.⁵⁴ Stephanos hálából alkímiai tárgyú művét (amelynek szerzősége azonban valójában kétes!) az őt pártfogoló uralkodónak ajánlotta. Ugyanakkor Stephanos *De astronomiájához* Hérakleios írt függelékét.⁵⁵ Mindez — így az alkimia művelése — a tudományok Hérakleios korabeli „feltámadása” jegyében történt volna, s Theophylaktos, mint e jelszó és irányzat lelkes híve⁵⁶ számíthatott az alkímisták közé is.⁵⁷

Ha az alkimiában jártas Theophylaktos alakja elmosódott körvonalú, annál egyértelműbbnek látszik jogtudományban való járatssága. A *Quaestiones physicae*-t és az *Epistolae*-t tartalmazó kódexek egy része⁵⁸ ugyanis scholastikosnak nevezi őt.⁵⁹ Ez a cím az idősebb kortárs I. Gergely pápa leveleiben a legmagasabb rangú államférfiak (mint például az itáliai exarcha) és egyházfejedelmek (mint például a ravennai

⁴⁷ Hist. I 1,3; II 15,9; III 4,4; 6,4; 11,4; VI 7,9; VI 9,14; VII 2,6; VIII 4,13.

⁴⁸ Ha így fogjuk fel a fenti Theophylaktos-részleteket, akkor nem csodálkozhatunk, hogy bármentit foglalkozik is Egyiptommal historikusunk, kopt nevek magyarázatára egyedül a Nilus-áradás okait kutató és Diodóros Sikeliótésből merítő exkurzusban kerül sor, ahol is előképétől veszi át szinte szó szerint a folyó helyi elnevezésének magyarázatát (Diod. Sic. Bibl. hist. I 37,9 ~ Th. S. Hist. VII 17,8).

⁴⁹ Ed. A. ADLER, Stuttgartiae 1971, IV p. 360.

⁵⁰ Šta znači nadimak Teofilakta Simokate *ἸΟΙΗΤΗΣ*: Istoriski časopis 2 (1949—50) 29—38.

⁵¹ M. MARKOVIĆ a *Quaestiones physicae* 1, 10, 18 fejezeteire gondolhatott ebben az összefüggésben. — H. DIELS (Die Fragmente der Vorsokratiker II, Berlin 1912, p. 130) kimondja, hogy a már részben az alkimiára emlékeztető Cheirokméta, ez a Bólosra visszavezethető pseudo-démokritosi munka az antikvitás végén összekapcsolódott az aranycsinálók céhének irodalmával. Bólost pedig egyik főforrásaként citálja Theophylaktos a *Quaestiones physicae* zárófejezetében.

⁵² Ld. DU CANGE s. v. poiétés.

⁵³ K. KRUMBACHER, Geschichte der byzantinischen Litteratur, München 1897, p. 633; RIESS: RE s. v. Alchemie. Vö. C. COLPE, Alchemie: Der kleine Pauly I., Stuttgart 1962, p. 237—239.

⁵⁴ H. USENER, De Stephano Alexandrino, Bonn 1880 (= Kleine Schriften III p. 247—322). Számos probléma megoldatlan Stephanos személyével és műveivel kapcsolatban. P. LEMERLE (Le premier humanisme byzantin, Paris 1971, p. 81) joggal írja: „il serait bien utile de reprendre à neuf l'étude de Stéphanos d'Alexandrie et de son oeuvre”.

⁵⁵ H. USENER, De Stephano Alexandrino p. 289—293.

⁵⁶ Dialogus Philosophiae et Historiae c. 3 et 9 p. 20—21.

⁵⁷ Ellenérvként felhozható az a körülmény, hogy a Stephanosnak tulajdonított alkímista mű esetleg apokrif volt. H. USENER, i. m. p. 251, 255—256; K. KRUMBACHER, i. m. p. 633 vö. 621; P. LEMERLE, i. m. p. 80—81.

⁵⁸ Ld. Teofilatto Simocata Questioni naturali a cura di L. Massa POSITANO, p. 7.

⁵⁹ I. I. TOLSTOJ (Kopernik i jego perevod „Pisem” Feofilakta Simokatty, Moszkva-Leningrád 1947, p. 67) tanárnak értelmezi Theophylaktos scholastikos címét.

érsek) befolyásos tanácsadóját, titkárát illeti meg.⁶⁰ Scholastikos azaz jogi tanácsadó volt Theophylaktos historikus elődei közül Agathias.⁶¹ S közvetlen történetíró elődei, az epiphaneiai származású Euagrius⁶² és Ióannés⁶³ szintén viselték ezt a címet, s tudjuk róluk, hogy Grégorios antiochiai patriarcha (570—593) titkárai, illetve tanácsadói voltak.⁶⁴

Az a kérdés persze továbbra is nyitva marad, hogy kinek lehetett jogtanácsosa szerzőnk. H. W. Haussig⁶⁵ Probosra, a chalkédóni püspökre gondol ebben az összefüggésben. Teszi ezt részben Theophylaktos egy passzusa (Hist. V 15,8—11) alapján, ahol a historikus a perzsa udvarban diplomáciai küldetésben járt főpap értesüléseit használja fel. Részben pedig arra épít, hogy Maurikios császár és fiai kivégzése kapcsán a chalkédóni szent Euphémia csodáját nagyon részletesen beszéli el Theophylaktos (Hist. VIII 14,1—9), ami helybeli informátort valószínűsít. Ez az informátor Probos lehetett. A fenti érvek persze bizonyossá Probos és Theophylaktos kapcsolatát nem tehetik. Mindenesetre Haussig feltevését támogatni látszik egy általa észre nem vett körülmény: a monofizitából ortodoxszá lett Probos, a későbbi chalkédóni püspök 585 táján hosszabb ideig Alexandriában tartózkodott, éppen itt fordított hátat a monfizita irányzatnak. Röviddel utóbb a chalkédóni hitvallás hívéül szegődött, s ez készítette elő a konstantinápolyi patriarcha általi kinevezését a chalkédóni főpapi tisztségre.⁶⁶ Alexandriában járva kapcsolatba kerülhetett Theophylaktos családjával, s ez a feltételezhető ismeretség valószínűsítheti azt a feltételezést, hogy Theophylaktos éppen Probos mellett kezdte meg jogászi pályafutását.⁶⁷

Még tovább visz historikusunk pályakezdésének a most említett irányban való keresése útján egy újabb megfigyelésünk. Marković, mint láttuk, kapcsolatot tételez fel Hérakleios császár két bizalmas híve, az alexandriai tudós majd konstantinápolyi professzor Stephanos és az ugyancsak Alexandriából a fővárosba került Theophylaktos között azon az alapon, hogy a kézirati hagyomány mindkettőjüket császári patrónusukkal együtt „poiétés”-nek mondja, s ez a szó ebben az összefüggésben a három férfi alkimia iránti közös érdeklődésére vall. Nos, a „megas philosophos”-nak és „oikumenikos didaskalos”-nak titulált Stephanos⁶⁸ minden valószínűség szerint azonos azzal az ugyancsak alexandriai „Stephanos sophistés”-szel,⁶⁹ akinek hatása alatt és tanításának elfogadása nyomán 585 táján a későbbi chalkédóni püspök, Probos a monofiziták táborából a chalkédóni hitvallásra tért

⁶⁰ Gregorii I papae Registrum epistolarum: MGH Epist. II., ed. P. EWALD—L. M. HARTMANN, Berolini 1899, index p. 588; H. W. HAUSSIG, Theophylaktos Exkurs über die skythischen Völker: Byzantion 23 (1953) p. 291.

⁶¹ Gy. MORAVCSIK, Byzantinoturcica I., Berlin 1958, p. 214; K. KRUMBACHER, i. m. p. 240.

⁶² The Ecclesiastical History of Evagrius ed. by J. BIDEZ and L. PARMENTIER, London 1898 p. 1, 3, 5, 36, 94, 153, 195, 220, 221, 241, etc. vö. Photius, Bibliothèque I cod. 29 p. 17 ed. R. HENRY.

⁶³ Historici Graeci minores I. ed. L. DINDORFIUS, Lipsiae 1870, p. 375.

⁶⁴ Euagr., historia eccl. VI 7 et 24 p. 226,24; 240,29—33 és Iohannes Epiphaniensis fr. 1 p. 376,11—12.

⁶⁵ I. m. p. 292.

⁶⁶ Michael Syrus X 21: Chronique de Michel le Syrien patriarche jacobite d'Antioche. Éditée et traduite par J.-B. CHABOT, II., Paris 1901, p. 362—364 vö. 367 és 372.

⁶⁷ O. VEH (i. m. p. 31) Theophylaktos világnézetét kutatva jut el addig, hogy a következőket mondja: „Wir dürfen die Vermutung nicht von der Hand weisen, dass er längere Zeit kirchlichen Kreisen ganz nahe, velleicht sogar in deren Dienst gestanden hat.”

⁶⁸ H. USENER, De Stephano Alexandrino p. 248, 251; P. LEMERLE, Le premier humanisme byzantin p. 81.

⁶⁹ Michael Syrus X 21 t. II p. 361—363 ed. et trad. J.-B. CHABOT. J. MASPERO, Histoire des patriarches d'Alexandrie, Paris 1923, p. 292—294.

át.⁷⁰ Ilyenformán Probos alexandriai tartózkodása idején annak a Stephanosnak lehetett híve, dogmatikai nézetében követője, akivel Theophylaktos feltehetőleg néhány évvel később, talán a Quaestiones physicae megírásakor valamilyen (tanítványi?) kapcsolatban állhatott.

Haussig⁷¹ úgy véli, hogy Probos Maurikios halála (602 november 27) után is még chalkédóni főpap volt, s csak ezt követően került volna melléje Simokattés. Ez az elgondolás azonban aligha lehet helytálló. Probos ugyanis II. Chosroésnek bizánci segítséggel történt trónra visszakerülését (591 őszét) követően „nem sokkal” lett chalkédóni püspök,⁷² s ilyen minőségben járt diplomáciai küldetésben a Sāsānida uralkodónál „akkor, amikor Chosroés már visszatért saját királyságába, miután a császár erejével és hatalmával legyőzte a bitorlókat” (Th. S., Hist. V. 15,10).⁷³ Maurikios császár tizenkettedik évében (Th. S., Hist. VIII. 14,6), azaz 593—594 táján pedig valószínűleg ő a chalkédóni szent Euphémia mártíromsága napján (szept. 16) bekövetkező „csoda” tanúja (Th. S., Hist. VIII 14, 1—9), de nem sokkal főpapi kinevezése után megbetegedett és meghalt.⁷⁴ Bár az utóbbi tényről tudósító Michael Syrus „röviddel utána” (Chabot fordításában „bientôt après”) kifejezése nem túl konkrét, mégis indokolatlannak látszik egy évtizednél hosszabb időtartamot feltételezni a főpapi szék elnyerése és Probos halála között. Valószínűtlen tehát, hogy a chalkédóni püspök megérte, vagy éppen jelentősen túlélte volna Maurikios császár 602-es tragédiáját. Így, ha feltételezzük, hogy Theophylaktos Probos titkára volt, ezt a tevékenységét pályájának legeslegelejére, Maurikios uralkodásának végére kell datálnunk. S azt is valószínűnek tekinthetjük, hogy Phókas uralma (602—610) alatt visszatért szülőföldjére, ha előbb nem, a perzsa invázió fenyegetése (608—609)⁷⁵ elől. Könnyen lehet, hogy az Egyiptom határain, az afrikai exarchátusban 608-ban nyíltan jelentkező (titokban pedig talán már előbb meginduló) Phókas-ellenes felkelés⁷⁶ is vonzotta Theophylaktost, aki szemmel láthatóan a Phókas uralmát zsarnokságnak tekintő keletrómai értelmiségiek közé tartozott,⁷⁷ s így nem érezhette jól magát a konstantinápolyi vérontások közvetlen közelében, Chalkédónban.

Az afrikai exarchátusból kiinduló Phókas-ellenes megmozdulás első tennivalója Egyiptom, benne Alexandria elfoglalása volt. Innen hajózott az agg exarcha, Hérakleios fia, az ifjabb Hérakleios flottájával a szigetek érintése után Thessalonikébe, majd onnan keletnek fordulva Konstantin városába, hogy megdöntse Phókas uralmát.⁷⁸ Biztosra vehető, hogy Hérakleios első bizalmas hívei részben a támasz-

⁷⁰ Michael Syrus X 21 t. II p. 362—364 vö. 367 és 372.

⁷¹ I. m. p. 292—293.

⁷² Th. S. Hist. V 15,8 et 10 p. 217,7—8 et 18—20. — Ugyanilyen következtetést vonhatunk le Michael Syrus (X 21 p. 363) tudósításából is. A szövegösszefüggésből világosan kitetszik, hogy Probos Petros monofizita patriarcha halála (591) után nyerte el a chalkédóni püspöki széket. Másfelől tudjuk, hogy Probos Anastasios antiochiai patriarchához (558—570, 593—598) csatlakozva tért át a chalkédóni ortodoxiára. Majd dogmatikai kérdésekben ismét hozzá fordult. Ez utóbbi eset biztosan 593 után történt. Így feltehetően nem sokkal 593 márc. 25 után kaphatta meg Probos a chalkédóni püspöki széket (Michael Syrus X 21 p. 364). Vö. R. DEVRESSE, *Le patriarcat d'Antioche*, Paris 1945, 99, 119.

⁷³ Minden alapot nélkülöz P. PEETERS feltételezése (Les ex-voto de Chosrau Aparvez: Anal. Boll. 65 (1947) p. 26), miszerint Probos Dometianos meliténéi metropolitát váltotta fel Chosroés mellett még a bizánci szövetséges csapatok 591-es győzelme előtt.

⁷⁴ Michael Syrus X 21 t. II p. 364.

⁷⁵ A. N. STRATOS, *Byzantium in the Seventh Century* I p. 64—65.

⁷⁶ A. N. STRATOS, i. m. p. 83—87.

⁷⁷ *Dialogus Philosophiae et Historiae* c. 4—5; Hist. I 2,2; VIII 10,4—5; 12,3; 14,10; 15,2; 15,4; 15,8—9.

⁷⁸ A. N. STRATOS, i. m. 80—91.

pontjával szolgáló Alexandriából valók voltak. Esett szó például feljebb az alexandriai Stephanosról, akit konstantinápolyi professzorrá tett utóbb a császári pártfogás. Egészen plauzibilis tehát az a feltevés, hogy Theophylaktosnak Hérakleios hívéül szegődése is — amelyről a *Dialogus Philosophie et Historiae*⁷⁹ közvetlenül, a császár apjának haditetteit dicsőítő fejezetei történeti művében⁸⁰ közvetve vallanak — Alexandriában történhetett a zsmarnok megdöntésére induló expedíció hajnalán.

A Hérakleios zsmarnokként Konstantinápolyba érkező Theophylaktos nemcsak mint a kancellária antigrapheusa működött. Világtörténetének egy sajnos lakunától megcsonkult passzusából kitetszik, hogy a szó szűkebb értelmében vett irodalmi tevékenységet is kifejtett. Ott látjuk őt a szónoki emelvényen, amint a könnyekig meghatott közönség előtt szemléletes leírását mutatja be Maurikios császár és fiai kivégzésének (*Hist.* VIII 12, 1—7), éspedig akkor, amikor „Phókas zsmarnoksága éppen véget ért”. Felmerül a kérdés, nem a később fáradtságosan kimunkált Oikumeniké historia Maurikios bukásával foglalkozó részének első megfogalmazása volt-e az, amit hallgatósága előtt felolvasott. Talán nem Maurikios uralmának elején, hanem a közelmúlt tragikus peripateiáján, a gyászos végen dolgozott először.⁸¹ Valószínű, hogy midőn Hérakleios Phókast lefejeztette, s a népharag leggyűlöltebb rokonaival és párthíveivel is végzett (610 okt. 5)⁸², az újonnan kikiáltott császár népszerűségét szolgálta a bukott előd kegyetlenségének a kidomborítása, amely még Maurikios csecsemő fiát is elpusztította.⁸³ Ez szolgálhatott a Phókásra és embereire sújtó megtorlás igazolásául. Valószínű, hogy a *Dialogus Philosophiae et Historiae* a jelenlegi formájában ránk maradt történeti műtől függetlenül, önálló alkotásként s szemmel láthatóan rögtön Phókas bukása (610) után íródott⁸⁴. Csak később fogamzott meg historikusunkban Maurikios egész uralma feldolgozásának gondolata, ám az elgondolás megvalósítása belenyúlt a Chosroés halála (628) és a perzsa háború diadalmas befejezése (630) utáni évekbe.⁸⁵ Sőt az a körülmény, hogy a theophylaktosi műben egyértelműen uralkodó perzsaellenesség ellenére szerzőnk néhány helyen a bizánci és a perzsa állam érdekközösségére utal,⁸⁶ bennünket arra a következtetésre indít, miszerint Simokkátés megélte az arab hódítás első hullámaint⁸⁷, s megérezte a mindkét birodalmat létében fenyegető arab veszélyt.⁸⁸ S mivel a történeti mű befejezetlenül maradt ránk,⁸⁹ valószínű, hogy szerzőnk életének végét a 630-as évek második felére kell datálnunk.

Ami Theophylaktos születésének idejét illeti, még nagyobb a bizonytalanság. A *Dialogus Philosophiae et Historiae*ben olyan módon szól Phókasról, hogy e kis

⁷⁹ C. 6—7 p. 20—21 vö. VIII 11,7; 12,12—13.

⁸⁰ *Hist.* II 3,2; 5,10; 6,4; 7,11—8,5; 9,17—10,6; 18,1—6; 18,26; III 1,1—2; 6,2.

⁸¹ Ld. OLAJOS T., Theophylaktos Simokkátés „Oikumeniké historia” c. művének keletkezéstörténetéhez: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica LXVIII*, Szeged 1980, p. 3—9. O. VEH (i. m. p. 12) ezzel szemben úgy véli, hogy a mű a VIII. könyv 12. c. putyjáig megszakítás nélküli, gyors munka során született.

⁸² A. N. STRATOS, i. m. p. 89—91; A. PERNICE, *L'imperatore Eraclio*, Firenze 1905, p. 39—44.

⁸³ Th. S. *Hist.* VIII. 11,4—5.

⁸⁴ Ld. OLAJOS T., Theophylaktos Simokkátés „Oikumeniké historia” c. művének keletkezéstörténetéhez p. 3, 9; ld. c. 3—7. p. 20—21.

⁸⁵ Ld. OLAJOS T., i. m. p. 4—5.

⁸⁶ *Hist.* III 9,11; IV 11, 2—3; 13,6—13.

⁸⁷ A. N. STRATOS, i. m. t. II p. 40—87.

⁸⁸ OLAJOS T., Theophylaktos Simokkátés, a történetíró p. 27—29.

⁸⁹ OLAJOS T., Theophylaktos Simokkátés „Oikumeniké historia” c. művének keletkezéstörténetéhez p. 6—8.

mű megírását nem sokkal a zsarnok bukása utánra kell datálnunk.⁹⁰ Mint a legközelebbi múlt eseményére utal Hérakleios trónralépésére.⁹¹ Ebből következik, hogy 610 táján szerzőnk immár valódi írónak számított, befejezte tanulmányait, legalább 22—24 éves lehetett. Ugyanezt bizonyítja Simokattésnek az a közlése,⁹² miszerint rögtön Phókas bukása után egy nagyobb közönség előtt emlékezett meg Maurikios tragikus pusztulásáról. Ennél is korábbi pályakezdéssel kell számolnunk akkor, ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy Theophylaktos Probos chalkédóni püspök scholasticusaként kezdte karrierjét.⁹³ Probos ugyanis röviddel 593 március 25-e után lett chalkédóni püspök, majd „nem sokkal később” meghalt.⁹⁴ Bár forrásunk utóbbi kifejezése nem tesz lehetővé precíz időmeghatározást, aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy Simokattés legkésőbbben valamikor 595 táján kerülhetett Probos szolgálatába. Ha ezt a feltevést vesszük alapul, úgy Theophylaktos születését az 570-es évek derekára kell tennünk. Mindkét kronológiai következtetésünkkel összhangba hozható historikusunknak az a megjegyzése,⁹⁵ miszerint idősebb kortársaitól szerzett hiteles értesüléseket 587-es eseményekről. Ezek az adatszolgáltatók nyilvánvalóan 587-ben már felnőttkorban lévő bizánciak voltak, ellentétben magával Theophylaktossal, aki egyik időmeghatározásunk szerint legfeljebb akkortájt született, s a másik időpontmeghatározásunk szeint 587-ben még csak gyermek volt.

⁹⁰ Dial. Philos. et Hist. c. 3—4 p. 20. Ezzel szemben N. V. PRIGULEVSKAJA (Feofilakt Simokatta Istorija p. 13) úgy véli, hogy a 628—638 között írt történeti mű elkészülte után legvégül írta volna meg a dialógust Theophylaktos.

⁹¹ Dial. Philos. et Hist. c. 6—7 p. 20—21.

⁹² Hist. VIII 12,3—4 p. 307.

⁹³ Lásd feljebb p. 7—9.

⁹⁴ Michael Syrus X 21 t. II p. 364. Vö. feljebb a 72. jegyzettel.

⁹⁵ Hist. II 17,7 p. 104.

Teréz Olajos

**DONNÉES ET HYPOTHÈSES SUR LA CARRIÈRE DE THÉOPHYLACTE
SIMOCATTA**

L'auteur fait le compte de toutes les données qui nous sont disponibles et qui peuvent faire le jour sur la carrière et sur l'activité littéraire de Théophylacte Simocatta, écrivain-historien byzantin aux VIe et VIIe siècles. L'auteur rend complètes les documentations concrètes y relatives — d'ailleurs peu nombreuses — en donnant quelques nouvelles hypothèses et en même temps il étaie de nouveaux arguments les hypothèses déjà avancées dans la littérature spéciale.

Терез Олайош

**ДАННЫЕ И ПРЕДПОЛОЖЕНИЯ О ЖИЗНЕННОМ ПУТИ
ФЕОФИЛАКТА СИМОКАТТЫ**

Автором учитываются все данные, которые делают возможным освещение жизненного пути Феофилакта Симокатты, византийского писателя—историографа VI—VII вв. Малочисленные фактические данные дополняются автором новыми гипотезами, а другие — уже сделанные — предположения, известные в специальной литературе, подкрепляются новыми аргументами.